

ДОМИШЉАЊА УСАМЉЕНОГ ЧИТАЧА *КРОНИКЕ*
ПАЛАНАЧКОГ ГРОБЉА ИСИДОРЕ СЕКУЛИЋ

Премда је људски живот подељен на више развојних фаза, при чему формативни период заокупља сразмерно мање времена од зрелог доба, чини се да процес обликовања личности истински отпочиње са свешћу о пролазности, али и спознањем духовних, социолошких и културних карактеристика средине унутар чијих граница се формирање одвија или која га условљава. Отуда два момента представљају сублимацију спознања модерног субјекта: *паланка* и *смртност*.

Паланка, као перманентно духовно стање, и гробље, као фундирано обележје смрти у јудео-хришћанској цивилизацији, уграђени су у сижејну окосницу књиге *Кроника паланачког гробља* (1940; 1958). Исидора Секулић исписује летопис о пролазности у маловарошкој средини. Пролазност с времена на време може променити спољни паланачки лик, не одражавајући се, притом, на саму паланку као духовно, а потом и просторно-временско уређење људске заједнице и непроменљив систем међуљудских односа. Летопис, међутим, пролазност канонизује, даје јој смисао *sacrum* јер ако је човек немоћан да јој се одупре, онда бар мора да је поштује. Напослетку, човек је својим антрополошко-биолошким карактеристикама и сведочи. Паланка је, тако, својеврсна психолошка и антрополошка задатост. Будући просвећени аутор, Исидора је то сазнање уградила у сижејну окосницу своје књиге.

Паланачко гробље, међутим, представља трајно сведочанство о томе да су неки људи једном живели. И

ма колико историјски невидљиви или незнатни за културу памћења епохалних догађаја, они су пуноправни део историје дугог трајања и актери историје приватног живота. Контекстуализацијом тих малих, обичних људи – можда и сходно поетичким доминантама епохе – Исидора одаје почаст њиховој јединствености и непоновљивости. Премда са маргине, они су у хроници откривени као аутентични, штавише, као верни прототипови за испредање приче, важније и далекосежније од сваке историје.

Књижевница, међутим, у хроници жели да посведочи повест модерног субјекта, под бременом индивидуалности суоченог с колективним духом. Све ослоњенијег на себе, на властите церебралне и когнитивне компетенције, неретко и пројекције, модерни субјект у првим деценијама XX века разједа разочарање и антрополошки песимизам, проузрокован страхотама ратног искуства и људском немоћи да изађе из цивилизацијског и историјског понора. Поставши неурастеничан, он све теgebније проживљава унутрашње растакање. Зато дубински мења однос према смрти. Иако су разлози за умирање све бесмисленији, смисао смрти је све очигледнији. Ка том смислу се стваралачки усмерава, упркос властитој децентрализацији и хроничној меланхолији. Исидора тај смисао никако не губи из вида управо захваљујући хришћанској антропологији и православној духовности као подлози њеног уметничког разумевања света. За приповедача *Кроника паланачког гробља*, али и за стваралачку личност Исидоре Секулић на свету смрти нема, постаје само различити облици прелаза из једног живота у други. Јунаци њене хронике тај доживљај потврђују.

У *Хроници*, међутим, откривамо да се тек са свешћу о смрти човек издиже из поражавајуће палости сопствене егзистенције, из учмалости коју као опасност носи пала-

начки дух. Ипак, уколико узвишену истину о властитој физичкој коначности није освестио, он ризикује да живот не проживи до краја, да искуси бремене целосног, а што да не, и целомудерног живљења. На снази је познат Хајдегеров философски увид да тек са усвајањем сазнања о смрти која превазилази свакидашње искуство можемо уцеловити своје постојање, то јест, можемо уистину бивати. Јер, смрт је саставни део наше егзистенције и антрополошка дата сваког човека као самосвесног бића. Међутим, Исидора такав философски концепт надограђује онтолошком поставком да је смрт могуће одагнати или је поништити сећањем. У разумевање постојања кроз смрт уводи се феномен сећања, али оног који твори споменике културе. Ту идеју посуђује једном од својих јунака-резонера Георгију Спици који зида велелепну породичну гробницу, отимајући од живота и смрти: „Мртви? мртав је човек само кратко време, док лежи, видљив, међу живима. После, није више мртав него је нестао...” Управо је гробље, као цивилизацијска тековина, симболичка ознака тог увида: видљивост смрти живима предупредује само нестајање.

Хроника претпоставља јединствени оквир за паланачку задатост, отисак, трајни транскрипт неумитности колотечине. Све друго у животу, ма колико предвидљиво, може се одупрети хроничкој забелешци. Једино гробље као симболички корелатив смрти, споменички залог сећања, подложен је том списатељском обрасцу. Међутим, иако у наслову најављује такву могућност, Исидора своју иницијалну намеру у самом хроничком излагању изневерава јер се окреће приповедању о животу. Положај гробова и споменичких обележја са почетка приче транспонује се на позиције живих јунака. Исписивањем житија атипичних јунака паланачке наратор легитимизује уводни опис њиховог вечног починка. Ипак, тек из перспективе с ону страну

живота могуће је, према ауторској интенцији, сагледати животни пут људи. Можда и зато што се Исидора у идејном слоју донекле наслања на традицију хронике као жанра византијске историографије, односно на летопис из старе српске и руске књижевности, у којима су историјски догађаји представљени из есхатолошке перспективе, као део ширег плана, Божанског провиђења или учења о моралним законитостима друштвених збивања. Та стратегија је, на пример, индикативна у приповеци „Госпа Нола“, где се приказом положаја гробова потоњих јунака Исидорине приче, превасходно гробнице породице Лазарић, антиципирају сложене, вишеструко укрштене везе између јунака. Диспозиција гробних места, метафорички посредована сликом брода, где је крстача главне јунакиње Станојле Лазарић представљена као катарка на полупаном броду – јер стара варошка гробља брзо пропадају – подсећа на чињеницу да одређене догађаје или људске изборе и потезе можемо разумети тек када их промотримо по њиховом неумитном свршетку, из угла њиховог вечног боравишта, симболички потпуно конкретизованог тако да укаже на саму егзистенцију и стање универзума.

У уводној белешци постављене су све теме *Кронике* којима атипични модерни летописац сугерише у ком правцу ће се његово летописање упутити. Оно је већ обременено есејистичким поривом образложења појединих општих места људског трајања у историји или, пак, антрополошке неминовности, упадљиве управо у паланци. Кроника Исидори служи како би показала да се у маловарошкој средини ништа људско никада није променило нити се може порицати. Долази до изневеравања сижеа, сижејног нејединства – иако нема повреде кохеренције приче или прича обједињених готово јединственим тематско-мотивским комплексом – под

снажним утицајем анегдоте. Заведена њеним приповедним потенцијалном, Исидора одлучује да је естетизује и обезбеди јој статус приповетке или новеле.

Поред смрти, у хроници се развијају велике теме модерне књижевности – феномен дегенерације и питање слободе појединаца. И у једној и у другој Исидора изналази оригиналне увиде и упризорује аутентичне концепте. Поред „Госпа Ноле“ и „Косте земљотреса“, можда је проза „Влаовићи“ индикативна за разумевање проблема декаденције. Неписано правило, духовно-генетичка неумитност великих и богатих породица, феномен који је, очигледно, опседао осетљиву књижевницу – без обзира на друштвено-историјско или просторно окружење представљен је есејистички опсежно:

Породица Влаовића била је стварно лоза Влаовића, јер су они, живећи на селу, дуже трајали него што трају варошани. И оставили су за собом, као и све дотрајале породице, и добро и рђаво, да се и овако и онако помињу; али зачудо, о њима се сачувале углавном тамне романтичне приче, историја њихове дегенериције. Помињу се или бесни ћефови богатих домаћина, или маније чудака и болесника. Хладна и ситна паланка тако им се ваљда светила, у оно доба, што није могла да им дорасте ни телесно, ни духовно, ни имовно; није могла да их стигне у просвећености, није могла да их стигне ни у трагичној пропасти. Остало је од Влаовића задужбина и грађевина, остало доста на пут изведене чељади, али то се слабо казује и памти. Сви они који у новцу оставе заслугу, имају чудну двојну судбину код потоњих нараштаја. Новац њихов и имање немају биографију; не пита се за њихово порекло и квалитет. Том се новцу држе парастоси – уосталом парастоси на које нико нико не дође – и под обрачун о том новцу се поређају сваке године бар десет важних потписа. А они који су нова, ко

зна како, али свакако с мукама нагомилали, они имају биографије, и углавном страшне или смешне, за што већу забаву наредних генерација. Као да није правило и закон на овој земљи да се породице све од реда најзад изнуравају у последњим смешним или јадним потомцима! То је закон свеукупне историје човекове: све јако или велико заврши напослетку трагедијом или комедијом, јер друкчијег завршетка нема. А посматрач је често неки буђав нараштај, који нема храбрости да зна да под другим и новим именима он, нараштај, води порекло од оних несрећника или пропалица, њиховим се новцем школује и дичи, а гробове им кад тад прекопава. [...] И како чешће бива кад се породица затире, последњи остаци мушких особина суну у девојку, не могу у њој ни природно ни практично да развију како треба, усправе се још последњи пут у неки пркосни отпор, или манију поноса, и најзад угину.

На делу је, очигледно, органицистичко поимање животног циклуса. Историју знаменитије маловарошке породице са незнатним варијацијама, карактерише рођење, раст, развој, кулминација, пропадање и гашење. Последњи потомци су сведоци једне законитости; они су њени виновници и жртве; субјекти на којима се ломе копља фатума. Тек на њиховом искуству судбинска кретања бивају у потпуности јасна. Потоњи нараштаји се, евентуално, могу наћи у улози преносилаца трагичког искуства осим уколико им се заборавом не одупру. Чак и када би неки способни и трезвени женски потомак могао бар унеколико да одложи гашење лозе, крути паланачки систем вредности и разорни патријархални поглед на свет би га унапред зауставио у том покушају. Летописац, припадник нараштаја који се сећа, бележи трагично искуство тих хвале вредних, али узалудних напора женских

чланова и не без резигнације оставља посебан документ о томе да је кружница усуда безбедно затворена.

Следствено томе, у *Кроници* је указано на двосмеран однос између судбине и слободне воље. Штавише, Исидора као да није ни узела у разматрање шта у животу од ове две концепције односи превагу, јер разрешењу те недоумице није дорастао ни просвећени и слободоумни модерни субјект – упркос големом и оптерећујућем цивилизацијском искуству – већ је у њеном фикционалном и есејистичком фокусу начин на који се оне укрштају и одражавају на деловање и самосвест појединаца или живот целих породица. Поступци њених јунака и јунакиња истовремено проистичу из њихове пуне егзистенцијалне слободе и начињених избора. Ипак, њихово деловање је, у коначном исходу, условљено игром следе и моћне силе, која их превазилази. Та помаљања, како Исидора поручује, маловарошки житељ не може контролисати. Може им се само повиновати или им се прилагодити. Од његове способности прилагођавања зависи исход и крајњи резултат његове историјске егзистенције унутар паланке. Побуна изванредног појединца зато је унапред осујећена. Нико се не може успротивити колачу који му је досуђен. Исидорини јунаци, међутим, стрпљиво и истрајно покушавају да утичу на судбински ток, да му промене правац. Иако ретке и незнатне, њихове интервенције су кључне за откривање егзистенцијалне силе човекове слободне воље. Смисао слободе тако је обезбеђен унутар фикционалне стварности управо насупрот судбински детерминисаном ванфикционалном хронотопу, овековеченом као вечна садашњост. Прича и приповедање је постало естетско уочиште слободног појединца без обзира на трагичне последице његовог делања или избора.

У одсликавању борбе са немерљивим стихијама судбине, Исидора отвара још једно важно тематско поље, а то је положај жене у паланачком друштву. Жена је у овој хроникално-приповедној прози стицајем околности изборила статус изразите индивдуге. Као таква, непрестано је сучељена са колективним духом, превасходно круто патријархално усмереним. Госпа Нола, Лександра (Лекса) Влаовић, Фрау Роза и Ната Рајић, упадљиве у својој индивидуалности, а свака на свој начин предузимљиве, бивају жртвама паланачке средине која не трпи одскакања. Исидора идеју о побољшању тремана према жени сугерише унутар фикције, врло fino је просејавајући кроз естетско сито, не упадајући у опасност да начини било какво идеолошко насиље над уметничким текстом, које би само допринело ефекту лажи. Не само статус жене, већ и сваког изразитог појединца умногоне је дискутабилан у паланачкој ураниловки. Колективна свест је неповерљива и осорна према било каквом, позитивном или негативном, одскакању, неизнуђеној другости или изненадном, безразложном отпору, па и друштвеној аномалији, изниклој постепено унутар самог друштва, као његова нуспојава. А живописни и слојевити јунаци Исидорине хроничке прозе су, упркос таквим правилима, неприлагођени и несхватљиви. Они су носиоци модерне свести, захваљујући којој се ствари можда дубље и шире сагледавају, али са којом је теже живети. Зато осећају сталну нелагоду у култури. Приповедач им је управо с тих разлога наклоњен и благ је према њиховој смрти, чак и кад им, као у приповеци „Деца“, досуди неприхватљиво трагичан свршетак, а околности умирања предимензионира. Тек на њиховом примеру ауторка може показати узвишеност и лепоту одважног и слободом испуњеног живљења. Јер, ипак, Исидори је стало до живота, оног који њени јунаци можда никада нису проживели ван

естетске стварности *Кронике*. Она настоји да оправда живот управо оних којима није било дато да га свом силином проживе, реализујући све своје потенцијале, испунивши свој позив. Смрт је њима или вид спасења или неправична казна. Ту се обистињују речи њеног јунака из приче „Паланка и њени последњи Грци“: „Најтеже је у животу живети. [...] Као што човек мора темељно умрети, тако има темељно и да живи. А то значи да увек има неки задатак, неку дужност, неки ‘посао’, како се то каже, за себе и за своје, или за друге људе, за живе или за мртве.“

Исписујући летопис, Исидора твори уметност живљења, односно умирања. Потреба да се у уметности, као аутономној духовности, пониште круте границе између живота и смрти не јењава. Можемо је уочити и у савременим уметничким радовима. Стари гробар Никола, који Исидори испреда приче о људима и члановима земунских породица почивших на гробљу где су сахрањени и Исидорини отац и брат, умногоме подсећа на чувара и кустоса Јеврејског гробља у Венецији Алда Иза, актера поетске инсталације *Кућа живота* (2017), чији је аутор Хадаша Голдвихт. Некадашњи заповедник великог трговачког брода неколико последњих деценија живи на гробљу. Фрагменти интимног разговора између Иза и Голдвихта, дугог четири године, слике из Изовог дневника и снимци његових хобија бришу међе између његовог дома и гробља. Времешни кустос, оплемелен ведрим животним оптимизмом, лако прелази из једног домена у други, не осећајући њихов онтолошки расцеп. Иза је тако личност проистекла из самог уметничког процеса, откинута од ванестетске стварности, премда дубоко уроњена у њу. Налазећи се на средокраћји светова, његова улога је да укаже на свечаност умирања које слави живот. У томе он црпи сву своју естетску

снагу. Аналогно томе, Исидорина естетска визија паланачког гробља упућује на перманентно присуство посмртног живота којим се објашњава онај пре смрти. Живот њених јунака, изниклих из Николине приче, а оваплоћених у имагинативном домену *Кронике*, с једне стране је испуњен, а са друге, посведочен тек са аспекта њиховог вечног боравишта. Да нема надгробних споменика, не би било ни естетичког осврта на њихов живот. Да није јеврејског гробља, не би било ведрога Изовог сведочанства о уметности живљења упркос непосредном присуству смрти која нас опомиње на пролазност. Уметничко дело, па макар оно било заоденуто у историографски жанр, тако оправдава то непрестано преливање живота у смрт и смрти у живот.

Јана АЛЕКСИЋ